

Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 16.09.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 10.10.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 15.10.2025
Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

İSLAM İLİMLERİNDE ARGÜMANTASYONUN İMKÂNI

Elif ÖZEL*

Öz

Bu çalışmada kullanılan yöntem, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışmanın temel amacı, İslam ilimlerinde argümantasyonun imkânını metodolojik olarak ortaya koymak ve klasik mantık anlayışı ile modern argümantasyon teorilerini karşılaştırmalı bir biçimde incelemektir. Önce çağdaş dönemde “argümantasyon” kavramının ne anlama geldiği ve mantık disipliniyle ilişkisi açıklanacaktır. Ardından, istidlâl, delil, burhânî kıyas ile çağdaş dönemdeki argümantasyon arasındaki bağ belirlenip, İslam düşünce geleneğindeki âdâbü’l-bahs ve’l-münazara konusu, söz konusu bağ bakımından incelenecektir. Bu noktada İslam düşüncesindeki örneklem, es-Semerkandî’nin görüşleri olacaktır. Âdâbü’l-bahs ve’l-münazara disiplininin işleyişi, istidlâl ve burhân kavramlarından farklı bir özellik göstermektedir. Öte yandan onun bu yönüyle modern argümantasyon teorilerinden farklı bir yol ve yönteme sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çalışmamızda çeşitli mantıksal örnekler sunarak modern dönemdeki argüman ve argümantasyon teorilerinin İslam ilimlerinde uygulanabileceği ileri sürülecektir. Bunun temel nedeni şudur: Argümantasyon, her şeyden önce, farklı iddiaları temellendirmek için sürekli ihtiyaç duyulan bir araçtır. Çünkü bu, hangi görüşlerin diğerlerine kıyasla daha güçlü olduğunu anlamamıza imkân sağlar. Tüm görüşler eşdeğer değildir; bazı sonuçlar sağlam gerekçelerle desteklenebilirken, bazıları daha zayıf temellere dayanır. Bu nedenle farklı sonuçlara ulaşabilmek için argümanlar ortaya koymalı ve ardından bu argümanların ne kadar güçlü olduğunu değerlendirmeliyiz. Argüman ayrıca bir başka sebeple de gereklidir: İyi temellendirilmiş bir sonuca ulaştığımızda, argümantasyon teorileri bize bu sonucu açıklama ve savunma imkânı verir. Güçlü bir argüman yalnızca sonucu tekrar etmekle kalmaz; aynı zamanda başkalarının kendi düşüncelerini inşa edebilmeleri için gerekçeler ve kanıtlar sunar. Bu nedenle argümantasyon teorilerinin İslam ilimleri için değerli bir araç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bunun bir yöntem olarak ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Argümantasyon, İstidlâl, Burhânî kıyas, İslam ilimleri.

The Possibility of Argumentation in Islamic Sciences

Abstract

The method used in this study is shaped by a qualitative research approach. The main purpose of the study is to reveal the possibilities of argumentation in Islamic sciences and to comparatively examine classical/traditional logic and modern argumentation theories. Firstly, we identify the link between inference, proof, demonstrative syllogism, and contemporary argumentation, and examine the subject of adâb al-bahs wa al-munazara in the Islamic intellectual tradition from this perspective. The functioning of the discipline of adâb al-bahs wa al-munazara differs from the concepts of istidlâl and demonstration. Furthermore, in this respect, it can be argued that it has a different path and method than modern argumentation theories. Furthermore, by presenting various logical examples in our study, we argue that modern argument and argumentation theories can be applied in Islamic sciences. The main reason for this is as follows: Argumentation is, above all, a tool constantly needed to substantiate different claims. This is because it allows us to understand which views are stronger than others. Not all views are equivalent; some conclusions can be supported by solid grounds, while others rest on weaker foundations. Therefore, we must present arguments to reach different conclusions and then evaluate their strength. Argumentation is also necessary for another reason: once we have reached a well-founded conclusion, argumentation theories allow us to explain and defend it. A strong argument not only reiterates the conclusion but also provides reasons and evidence for others to construct their own ideas.

Keywords: Logic, Argumentation, Inference, Demonstrative syllogism, Islamic sciences.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, (eezel@bandirma.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0003-4185-7687>

1. Giriş

Bu çalışmada argümantasyon teorisinin İslam ilimlerinde nasıl kullanılabileceği tartışılacak ve bunun mümkün olduğu bir örneklerle gösterilecektir. Öncelikle argüman kavramını ele alacağız. Argümanın ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Mantıkçıların çoğunluğuna göre o, bir sonucu desteklemek için birtakım gerekçeler veya deliller sunmak şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla bir argüman yalnızca görüşleri sıralamak veya günlük hayata dair basit tartışmalar yürütmek değildir; o, mantıksal bir temele dayanmaktadır.

Mantık ile argümantasyon teorileri arasında yakın bir ilişki vardır. Mantığın uygulama alanlarından biri de argümantasyonun yöntemsel boyutudur. Bir düşünceyi savunurken onu hangi biçimde hangi kurallara dikkat ederek kurmamız gerektiği, argümantasyon, eleştirel düşünme ve İslam geleneğindeki *burhân*, *delil*, *istidlâl* ve *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* (tartışma metodolojisi) disiplini işlenmiştir. Ayrıca cedel ve ilm-i hilaf kitaplarının delilleri de aslında bir tür argümantasyon faaliyetidir denilebilir.

Felsefe ve ilimlerde argümanlar gereksiz değil, bilakis zorunludur. Çünkü argüman düşünceler arasında değer farkını ortaya koyar. Bazı sonuçlar güçlü gerekçelerle temellendirilebilirken, bazıları daha zayıf dayanaklarla savunulabilir. Bu sebeple ortaya konan argümanların sağlamlığını sınamak gerekir (Weston, 1992, s. 2).

Argüman aynı zamanda sorgulama aracıdır. Örneğin hayvan çiftliklerinin hayvanlara zarar verip vermediği konusunda filozoflar ve aktivistler çeşitli tartışmalar yürütmüşlerdir. Bu tür meselelerde doğru cevaba ulaşmak için önyargılardan arınmak ve dikkatli bir değerlendirme yapmak gerekir. Benzer şekilde, insanların hayvansız beslenmeyle ne ölçüde sağlıklı yaşayabileceği veya diğer türlere karşı ahlaki sorumluluklarımızın olup olmadığı gibi soruların titizlikle ele alınıp tartışıldığı felsefi etkinlikler de kritik düşünme ve argümantasyona birer örnek olarak ileri sürülmüştür (Weston, 1992, s. 1).

Tartışmalarda argümanların işlevi büyüktür. Çünkü güçlü bir sonuca vardığımızda, bunu argümantatif bir çerçevede açıklamak ve savunmak mümkündür. İyi bir argüman yalnızca sonucu tekrarlamaz, aynı zamanda başkalarının düşünce üretmesini sağlayacak sebepler ve deliller ortaya koyar. Bu da ikna edici olmayı mümkün kılar (Weston, 1992, s. 1).

Argüman, çıkarım ilişkisi bulunan önermeler grubu olarak da tanımlanabilir (Özel, 2019, s. 42). Başka bir ifadeyle öncüllerden bir sonuca ulaşma sürecidir. Argümantasyon ise bu faaliyetin adıdır yani ya çeşitli önermeleri bir araya getirerek sonuca varmak ya da mevcut bir argümanı inceleyip destekleyici olmak veya karşıt tezler üretmektir. Argüman sabit bir yapıyı ifade ederken, argümantasyon bu sürecin etkinlik boyutudur denilebilir.

Daha önceki bir çalışmada argüman ve argümantasyonun İslam ilimlerinde de kullanılabileceği ileri sürülmüştür. Söz konusu çalışmada, argüman kurma ilkelerine bağlı kalınarak tezlerin geliştirilebilir olduğu, klasik metinlerde argümanların bulunduğu ve o argümanların analiz edilerek savunulabilir ya da eleştirilebilir olduğu savunulmuştur. Bununla ilgili olarak orada klasik mantık eserlerinin delil/kıyas örnekleri birer örnek olarak sunulmuştur (Özel, 2021). Bu çalışmanın amacı ise, aynı minval üzere hareket ederek İslam geleneğindeki *burhân*, *istidlâl*, *kıyas* konularına ilaveten *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* disiplini üzerinden argümanlaştırma faaliyetini incelemektir. Bu yönüyle çalışmada önce argüman, argümantasyon ve mantık arasındaki ilişki gösterilecek, sonra Şemsüddin es-Semerkendî'nin *Münazara Dersleri* (es-Semerkandî, 2024) adlı eserinden yola çıkarak modern dönemdeki argümanlaştırmanın asıl doğasının *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* ile ilgili olmadığı iddiası temellendirilecek, ardından İslam geleneğindeki delil/kıyas örneği üzerinden argümantatif bir yapı gösterilip *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara*'nın o tür örnekleri kuşatan ama onlardan daha farklı olduğu ileri sürülecektir. Araştırma sorusu şudur: Çağdaş argümantasyon anlayışı ile İslam düşünce geleneğindeki

bazı muadilleri arasında örneklendirme yoluyla bir bağ kurulabilir mi? Bu, çalışmamızın özgün yanı olarak değerlendirilmiştir. Örnek çözümlemeleri, özgünlüğü sağlayan unsur olarak makalede yerini alacaktır. Ancak tüm bunları kuramsal bir çerçeveye oturtmak, sağlam bir zeminde ilerlendiğinin göstergesi olacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve: Argüman Argümantasyon ve Mantık Bilimi

Yukarıda argüman ile argümantasyon kavramlarını tanımladık. Onların anlamlarını, etimolojik kökenlerini gözeterek daha da aydınlatmak mümkündür. “Argümantasyon” kelimesi Latince “argumentum” kökünden gelir. Modern dillerde de benzer biçimde (İngilizce’de argument) kullanılan bu terim, “argue” fiilinden türemiştir. “Argue”, bir tez ortaya koymak veya tartışmak anlamına gelir. Latince’de fiillere eklenen “-mentum” ekiyle “argumentum” ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde “arguo” fiili İngilizce, İtalyanca ve Fransızca’da da karşılık bulmuştur (Rigotti, E. & Morasso, 2009, ss. 9-20).

Argüman, bir düşüncüyü desteklemek için tartışmaya girişmek, doğruluğunu gerekçelerle ortaya koymak ya da başkalarını ikna etmek için kullanılan önermeler dizisidir. Argümanlaştırma ise düzenli ve mantıklı bir iddia ortaya koyma sürecidir. Bu kavram, farklı bağlamlarda genişleyen anlamlar kazanır. Örneğin hukukta bir tezin kabul edilmesi, gerekçelendirmelerin sağlamlığına bağlıdır. Bu nedenle argümantasyonun yerine getirmesi gereken şey, sağlamlık kriterlerini belirlemektir. Hukukçu teorisyenler, hukuksal argümantasyonu genel argümantasyonun özel bir şekli olarak görürler. Böylece onlar hukuk, mantık ve dil felsefesinden aldığı ilkelerle kendi akıl yürütme standartlarını kurarlar. Genel olarak argümantasyon teorilerinin amacı, argümanların nasıl analiz edilip değerlendirilebileceğini ortaya koymaktır (Feteris, 2010, ss. 1-5).

Yirminci yüzyıl boyunca mantık, dilbilim, retorik, psikoloji ve yapay zekâ gibi çeşitli alanlar argümantasyon teorisine önemli katkılar sunmuş ve bu alanı disiplinler arası bir perspektifle zenginleştirmiştir. Mantık, argümanların biçimsel yapısını ve geçerlilik ölçütlerini ele alırken; dilbilim, argümanların dilsel biçimlerini ve dilin ikna edici işlevlerini incelemektedir. Retorik, argümanların ikna gücü, dinleyici üzerindeki etkisi ve bağlama uygun kullanımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Psikoloji, bireylerin argümanları nasıl algıladığı, işlediği ve bunlara nasıl tepkiler verdiğini araştırırken; yapay zekâ, argümantasyon süreçlerini modelleme, simülasyon ve iyileştirme amacıyla algoritmik yaklaşımlar geliştirmektedir. Bu disiplinlerin her biri, argümantasyonu yalnızca bir insan etkinliği olarak değil, aynı zamanda bir bilgi işleme süreci olarak da değerlendirmeye olanak sağlamıştır. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde ise bu katkıların birleşimiyle argümantasyon teorisi farklı boyutlarda ele alınmış ve alanda dört temel model öne çıkmıştır. Bunlardan ilki olan formel model, argümanların mantıksal geçerliliğini ve matematiksel doğruluğunu inceleyerek akıl yürütmenin kurallarını belirler. Bu model, klasik mantıktan türeyip modal mantık, önerme mantığı ve kıyas mantığı gibi alt dallarla genişlemiştir. Diyalektik model ise argümanları yalnızca bireysel düşünme süreçleri kapsamında değil, aynı zamanda iki ya da daha fazla kişi arasındaki tartışma ve etkileşim bağlamında değerlendirir. Pragmatik model, argümanların bağlam, amaç ve dinleyici özelliklerine göre nasıl kurulduğunu ve değerlendirildiğini analiz eder. Son olarak informel mantık modeli, günümüzde dört temel argüman yapısını öne çıkarır: bağlantılı, bağımsız, ardışık ve ayrışık argümanlar (Çelik, 2025, ss. 24-29.)

Bazı mantıkçılara göre informel mantık, argümanların oluşturulması, değerlendirilmesi ve yorumlanmasında biçimsel kurallardan çok, içerik ve bağlama dayalı ölçütler geliştirmeye yönelik bir mantık disiplini. Burada kastedilen, insanlar arasında anlaşmazlıkların bulunduğu konularda, başkalarını ikna etmeye yönelik gerekçeler ve kanıt ya da kanıtlar bütünlüğü oluşturmaktır. “Argümantasyon” ile başka şahıs ya da şahıslara, onların inanç, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi amacıyla veya da bazı meselelerde onları bizim düşündüğümüz ve davrandığımız gibi düşünüp davranmaya ikna etmek gibi pragmatik amaçlarla öne sürülen birbiriyle ilişkili çeşitli gerekçeler, deliller

ve rasyonel kanıtlar ileri süreriz (Yaran, 2011, s. 15). Bazen de kendimizin veya başka kişi ya da kişilerin görüşlerini desteklemek için gerekçeler ve deliller ileri süreriz.

Son kırk yılda Batı’da mantıkçılar, üniversite öğrencilerinin gündelik dilde ve politik söylemde kullandıkları argümanları sağlıklı biçimde ifade edebilmesi için eğitimler önermişlerdir. Ancak bu süreçte kuramsal sorunlar da gündeme gelmiştir. Örneğin, hangi argüman türleri hatalıdır, bu hatalar nasıl kanıtlanır? Geleneksel mantık, biçimsel yöntemleriyle gündelik dildeki argümanların değerlendirilmesine ne ölçüde katkı sağlar? Bu sorular halen tartışmalıdır. Üniversitelerdeki argümantasyon dersleri çoğu kez bu sorulara net cevaplar verilmeden başlamıştır (Öztürk, 2015, s. 92). Bunun nedeninin tamamen pratik amaçlar olduğu, yani gençlere sağlıklı düşünmenin yollarını göstermek olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışmalarda iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci grup, informel mantığı bağımsız bir disiplin olarak kabul etmiştir. Onlara göre iyi bir argüman hatalardan arındırılmıştır ve yanlışlar formel ya da informel olarak ikiye ayrılır. Bu yaklaşım büyük bir literatür oluşturmıştır. Diğer grup ise informel mantığın bağımsız bir bilim dalı olamayacağını, olsa bile mantığın alt disiplini sayılamayacağını iddia etmiştir (Öztürk, 2015, s. 92). Jaakko Hintikka da bu görüşü destekleyerek, “informel mantık” ifadesinin, yapılan çalışmaları açıklığa kavuşturmadığını dile getirmiştir. Daha da ileri giderek “*informel mantıktan söz eden filozofların niyetlerine büyük sempati duyuyorum; ancak yaptıkları şey hakkında 'mantık' terimini kullanmalarının [yaptıkları şeye] bir açıklık kazandırdığını düşünmüyorum*” yorumunu yapmıştır (Öztürk, 2015, Akt. Hintikka, 1985, s. 3). Burada şunu vurgulamak gerekir: Informel mantık diye iddia edilen alan saf bir mantık çalışması değildir; mantıksal argümanların içerisinde değerlendirildiği bir tür kritik düşünme alanıdır. Bir disiplin olarak kendine özgü bir yolla gelişmiştir/gelişmektedir.

Yeri gelmişken argüman, argümantasyon ve mantık bilimi arasındaki ilişkiye geçebiliriz: Mantık sözcüğünün kökeninde yer alan “logos” akıl, sebep ve idrake başvurmayı ifade eder. Retorikte en önemli ikna unsuru olan logos, mantıksal argümanların bütününe kapsar. Bu nedenle mantık, argüman ve argümantasyon arasında doğrudan bir bağ bulunduğu söylenebilir (Baba, 2018, ss. 177-178).

Bu ilişkiyi mantık disiplininin sistematik kurucusu Aristoteles’in mantıkî kıyas teorisi hakkındaki çağdaş tartışmalardan hareketle de açıklayabiliriz: Jan Lukasiewicz, yirminci yüzyıl mantığının kaynaklarını kullanarak Aristoteles’in *Birinci Analitikler*’de açıkladığı mantıksal çerçeveyi yeniden oluşturma girişiminde bulundu ve en aşına olduğu lojistik sistemlere yöneldi. Aristoteles’in Yunanca şartlı cümle yapılarındaki şematik harflerini kullanarak biçimsel kıyas kiplerine ilişkin açıklamalarda bulundu. O, Aristoteles için “Tüm A’lar, B’dir” ve “Tüm B’ler C’dir” gibi geleneksel önerme formlarının mukaddemde/önbileşende birleştirildiği ve “Tüm A’lar, C’dir” gibi geleneksel sonucun tali (artbileşen) olduğu bir kıyaslamanın doğru (zımnen tümel olarak nicelenmiş) bir şartlı önerme olduğu varsayımıyla hareket etti. Bu yaklaşımı ve Aristoteles’in metninden ve erken dönem Peripatetik gelenekten derlenen bazı ilkeleri kullanarak, Lukasiewicz, dört aksiyoma ve temelde yatan bir önerme (eklemler) mantığına dayanan Aristoteles’in kıyaslarının aksiyomatize edilmiş lojistik teorisini oluşturdu. Bu aksiyomlar, iki “özdeşlik” yasası (“Tüm A’lar A’dır” ve “Bazı A’lar A’dır”) ve Barbara ve Datisi’nin kıyas kiplerine karşılık gelen şartlı formülleri idi. O bu yolla, aksiyomatik bir yapı elde ettiğini iddia etti (Scanlan & Shapiro, ss. 149-158).

Lukasiewicz’in aksine John Corcoran, Aristoteles’i, kıyasla ilgili görüşleri aksiyomatize edilmiş bir lojistikçi olarak değil, bir çıkarımlar teorisi savunucusu olarak gördü. Bu yaklaşımı, onun, mantıkî kıyası, kategorik dilde iki veya daha fazla öncülü olan geçerli bir argüman olarak savunmasına dönüştü. Corcoran’ın Aristoteles okumasında kıyaslar, kategorik dilde geleneksel üç terimli, iki önermeli

argümanlar değildir. Dahası, geçersiz kıyaslamalar bile yoktur. Öncüllere ve sonuçlara ek olarak, bazı kıyaslamalar, argümanın geçerli olduğunu kanıtlayan çıkarım adımlarını içerir. Bunlar, geçerliliğini kanıtlamak için hiçbir şeyin eklenmesine gerek olmayan “mükemmel” (tam) kıyaslamalardır/argümanlardır. Birinci şeklin dört “mükemmel” kıyasları, yalnızca iki öncül ve sonuç ile geçerli oldukları zaten açık olan özel bir özelliğe sahip argümanlardır. Geline nokta mantıkçılar arasında genel kabul görmüş teori Corcoran’ındır (Scanlan & Shapiro, ss. 149-158). Buradan hareketle mantıki kıyasların bir tür argüman olarak okunmasının makbul bir görüş olarak ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Aristoteles’in şiir ile ilgili görüşleri bile genel argümantasyon teorisinin bir parçası olarak yorumlanabilir (Acarer, 2025). Yine Osmanlı’daki son dönem mantık çalışmalarının da aynı minval üzere olduğu söylenebilir (Selçuk, 2023). Şimdi, İslam dünyasında büyük oranda Aristoteles’in etkide bulunduğu felsefi ve ilmi metinlerin argümantasyon yöntemiyle incelenip incelenemeyeceğini araştırabiliriz. Ama ondan evvel yöntemimizi açıklamalıyız.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışmada, klasik mantık anlayışı ile modern argümantasyon teorilerinin karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi amacıyla doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır (Çepni, 2021, s. 203). Ayrıca karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenerek klasik ve modern yaklaşımların ortak ve farklı yönleri sistematik biçimde ortaya konmuştur. Böylece yalnızca kavramsal düzeyde değil, aynı zamanda yöntemlerin işlevselliği açısından da kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Öte yandan verilerin toplanmasında eksik tümevarımsal bir yöntemle çalışılmıştır. Çünkü tam tümevarımsal yöntemler, evrenin/örneklemenin tüm öğelerinin sayımının gerçekleşmesiyle elde edilir ve bu, zamanla tamamlanacak bir durumdur. Özetle çalışmamız dar bir çerçevede kalarak, birtakım genellemelere başvurdu. Nitekim bilimlerdeki ilk elden bulgular önemlidir ve bazen bir genellenmenin sürekli test edilmesiyle sonuçlar elde edilir. Deney ve test etme (ya da denetleme) arttıkça elde edilecek sonuçların kesinlik oranının artacağı varsayımı üzerinden pek çok çalışma yürütülür. O nedenle çalışmamız, konusunda ilklerden olduğu için eksik tümevarımsal genelleme yöntemini de kullanarak daha ileriki çalışmalar için test edilme imkanını doğurmuştur.

2.2. Veri Kaynakları

Araştırmacı, çalışmada seçilen klasik ve modern kaynaklar üzerinde kapsamlı bir içerik analizi gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede incelenen dokümanlar arasında klasik İslâm ilim geleneğinin tartışma adabını ele alan *Risâle fî Âdâbi’l-Bahs*, hukuki akıl yürütmenin kuramsal çerçevesini ortaya koyan *Hukuki Argümantasyonun Temelleri*, geleneksel münazara tekniklerini sistematik biçimde aktaran *Münazara Dersleri* ve çağdaş argümantasyon kurallarını pratik örnekler üzerinden açıklayan *A Rulebook for Arguments* adlı eserler yer almaktadır. Araştırmacı, bu dokümanların içeriklerini karşılaştırmalı olarak inceleyip ortak temaları, yöntembilimsel yaklaşımları ve argümantasyon yapılarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz ederek çalışmanın bulgularına ulaşmıştır.

2.3. Araştırma Süreci

Araştırma süreci yaklaşık dört yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. İlk üç yıl boyunca klasik dönem İslam düşünürlerinin eserleri üzerine doküman analizi yapılmış; ardından bir yıl süresince elde edilen bulgular çağdaş argümantasyon teorileriyle karşılaştırılmıştır. Böylece hem tarihsel hem de modern bağlamda bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Veriler, doküman analizi yoluyla toplanmıştır. Elde edilen metinler sistematik biçimde fişlenmiş, Word ve Excel dosyalarına kaydedilmiştir. Ayrıca, ileri sürülen argümanlar Alec Fisher'in Argüman Analiz Yöntemi ve İyi Argüman Testi (Fisher, 2017) ile sınanmıştır. Bu yöntem, verilerin yalnızca içerik açısından değil, aynı zamanda mantıksal geçerlilik bakımından da değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Yukarıdaki veri toplama araçlarıyla elde edilen bilgiler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz, argümanlaştırma sürecini hem tarihsel hem de modern bağlamda değerlendirmeyi mümkün kılmıştır, böylece araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini arttırmıştır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmada hem doküman analizi hem de kavramsal çözümlemeye dayalı metodolojik yaklaşımlar bir arada kullanılmıştır. Dokümanların analizi, yani içerik analizi, klasik dönem İslam düşünürlerinin metinlerinden elde edilen verilerin sistematik olarak sınıflandırılmasına ve değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Böylece çalışmada hem tarihsel bağlamı göz önünde bulunduran hem de çağdaş tartışmalara ışık tutan bir zemin oluşturulmuştur. İçerik bakımından yöntemsel süreç üç aşamada ilerlemiştir. İlk aşamada, argüman, istidlâl ve burhân kavramlarının klasik literatürdeki tanımları incelenmiş, bunların modern argümantasyon teorilerindeki terimsel karşılıkları tespit edilmiştir. İkinci aşamada, argümanlaştırma sürecinin İslam düşünce geleneğinde nasıl işletildiği, sadece *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* disiplini üzerinden açıklanmıştır. Üçüncü aşamada ise, elde edilen bulgular genel argümantasyon anlayışıyla karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu yöntemsel ve içerik analizine dayanan yapı, yalnızca tarihsel verilerin aktarımına değil, aynı zamanda kuramsal düzeydeki tartışmalara katkı sağlayacak şekilde kurgulanmıştır.

2.6. Araştırma Etiği

Bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde bilimsel araştırmaların temel ilkelerinden biri olan araştırma etiği prensiplerine titizlikle riayet edilmiştir. Araştırmanın tüm aşamalarında, dürüstlük, şeffaflık ve sorumluluk değerleri gözetilmiş; elde edilen bulguların tarafsız ve güvenilir biçimde aktarılmasına özen gösterilmiştir. Doküman analizi yöntemiyle incelenen klasik ve modern kaynakların tamamı, herhangi bir çarpıtma yapılmaksızın, aslına uygun şekilde değerlendirilmiş ve okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada kullanılan kavramlar, teoriler ve örnekler akademik bütünlük çerçevesinde ele alınmış; alıntılar ve yorumlar özgünlük ilkesine zarar vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Araştırma süresince elde edilen bulguların yalnızca bilimsel katkı amacıyla paylaşıldığı, hiçbir çıkar çatışmasına yer verilmediği özellikle vurgulanmalıdır. Bu yaklaşım, çalışmanın güvenilirliğini artırmakta ve araştırmacının etik sorumluluklarını yerine getirdiğini ortaya koymaktadır.

3. Bulgular

3.1. İslam İlimlerinde Delil Burhân ve İstidlâl

Klasik mantık eserlerinde, önerme konusundan delil konusuna geçildiğinde genellikle tündengelim (dedüktif kıyas) üzerinde yoğunlaşılır; ardından tümevarım (endüktif kıyas) ve analogiye (temsil) daha kısa şekilde yer verilir. Ancak genel kabul, delillerin üç ana türde toplandığı yönündedir: Dedüksiyon, endüksiyon ve temsil kıyası. Eşitlik kıyasına da delil olarak değinilmişse de ona fazla önem atfedilmemiştir. Ayrıca bu kıyas türlerinin kendi alt kategorileri de bulunmaktadır. Delil, bilinen önermelerden hareketle bilinmeyen sonuçlara ulaşma süreci olarak tanımlanabilir (Özel, 2019, s. 40). Bazı mantıkçılar mantıksal tanımları da delil kapsamına alırken, bazı usul âlimleri ise basit (müfred) lafızların işaret ettiği anlamları da delil olarak değerlendirmiştir.

Geleneksel İslam ilimlerinde ise kesin ispat için “burhân” terimi kullanılır. Burhân, sağlam delil demektir. Bazı düşünürler burhânı yalnızca birinci şekil kıyaslarla sınırlandırmıştır. Aristoteles, *İkinci Analitikler* adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. Burhân, doğru öncüllerden hareketle kurulan kıyaslarla kesin sonuç elde etmeyi ifade eder ve bilimsel bilginin düzenlenmesinde temel rol oynar (Özel, 2019, s. 40).

İstidlâl ise en az bir önermeden hareketle geçerli bir akıl yürütme yapmaktır. Delilde en az iki öncül gerekir. Dolayısıyla her delil bir istidlâldir; ancak her istidlâl delil değildir. Çünkü tek bir önermeden delil kurulamaz. Bu nedenle istidlâl, delilden daha kapsamlı bir kavramdır. Klasik literatürde, iki önerme arasındaki doğrudan ilişki “vasitasız delillendirme” (istidlâl-i mübâşir), en az iki önermeyle yapılan çıkarım ise “vasıtalı delillendirme” (istidlâl-i gayri mübâşir) olarak adlandırılmıştır. Her iki durumda da elde edilen bilgi dolaylı (kesbî/kazanılmış) bir bilgi sayılır (Özel, 2019, s. 41).

Buradaki vasitasız ve vasıtalı ayrımı, gelenekte insana ait bilgilerin ya doğrudan (bedihî), ya dolaylı (kesbî) ya da vahiy yoluyla (vehbî/ledünnî) elde edildiğini söyleyen tasniften farklıdır. Bu çerçevede şu argümanı kurabiliriz: Bilgilerimiz ya doğrudan elde edilir ya da başka bir sebeple kazanılır; başka bir ihtimal yoktur. Elde edilen bilgiler ise ya akıl yoluyla kazanılır (kesbî) ya da vahiyle (vehbî) veya bedihî yolla elde edilir. Öyleyse insan bilgisi ya kesbîdir ya da değildir (Özel, 2019, s. 41).

Klasik mantıkta argümanın, aralarında çıkarım ilişkisi bulunan önermeler bütünü olarak tanımlandığını yukarıda ifade etmiştik. Argümanda mutlaka bir hüküm çıkarma süreci yer alır. Bu açıdan bakıldığında, geleneksel klasik mantıktaki “istidlâl” kavramı bazı argüman türlerini karşılamak için kullanılabilir. İstidlâlde en az bir önermeden bir sonuç çıkarmak yeterlidir. Yani bir önerme ile bu önermeden çıkarılan bir hüküm bir araya geldiğinde, aralarında çıkarım ilişkisi bulunduğu için bir argüman oluşur. Argüman kavramı ayrıca endüksiyon, temsil kıyası ve tarif dışında bırakıldığı söylenen bazı kıyas türleri için de kullanılabilir. Eğer dedüksiyon dışındaki tüm önermesel akıl yürütmeleri tümevarım kapsamında ele alırsak, argümanlar iki türde incelenir: dedüktif ve endüktif. Dedüktif argümanlar, öncüllerinin sonuç önermesini kesin olarak doğruladığını ileri sürer. Bu tür iddialar ya doğru ya da yanlıştır. Hem dedüktif hem de mantıksal açıdan geçerli olup öncülleri tamamen doğru olan argümanlar, sağlam delil sayılır ve güçlü dedüksiyon örnekleridir. Mantıksal açıdan geçerli olan her argüman bir dedüksiyondur (Özel, 2016, s. 346). Ancak kıyas olup da dedüktif olmayan örnekler de mevcuttur; tümevarım kıyasları buna örnektir. Öte yandan öncülleri kesin doğru olan argümanlar ya da içerisinde bu türden argüman barındıran daha girift ama mantıkça geçerli olan argümanlar, bir burhân olarak görülebilir. İslam Düşüncesindeki “burhân”, “delil”, “istidlâl” ile günümüz düşüncesindeki “argüman” arasındaki bağ noktasındaki bulguları açıkladıktan sonra, İslam Medeniyetindeki *âdâbü’l-bahs* ve *’l-münazara* konusundaki bulgulara geçebiliriz.

3.2. İstidlâl Argüman ve Âdâbü’l-Bahs Ve’l-Münazara Arasındaki İlişki

Aristoteles, cedel sanatının sistematik kurucusudur ve onun İslam düşüncesinde alımlanışı çeşitli şekillerde tartışılmaktadır. Cedel sanatı her ne kadar İslam Düşüncesinde kendine özgü bir yer edinebilmiş, kelamcılarının ve usul-ü fıkıh çalışanlarının kullanmış olduğu bir metot olmuşsa da işleme tarzının hakikati ortaya çıkarma şeklinde değil de hasmını her türlü yenme şeklinde gerçekleşmesi nedeniyle müslüman alimlerin farklı bir müzakere ortamı oluşturmalarına imkân sağlamıştır. Müslüman alimlerin işleyişi ve amacı açısından bütünüyle cedelden farklı olarak ürettiği tartışma yönteminin adı, makalemize konu olan *âdâbü’l-bahs* ve *’l-münazara*’dır (Pehlivan, 2015, ss. 41-58).

Söz konusu tartışma yöntemini *Risâle fi Âdâbi’l-Bahs* adlı çalışması ile ilk sistemleştiren Şemsü’d-Dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî’dir (ö. 1322). Semekandî’nin bu yöntemi öylesine kabul gördü ki, ondan sonra cedel adıyla eser neredeyse yazılmadı veya yazılsa da *Risâle fi Âdâbi’l-Bahs*’ın gölgesinde kaldı. “Âdâb”ı “cedel” sanatından ayıran nokta, onun tümüyle mantık kaideleri

üzerine kurulu olması ve tartışan taraflardan birinin diğerine üstün gelmesi üzerine değil, tarafların her ikisine de *sevâbi/hakikatı/doğruyu* ortaya çıkarmada sorumluluk yüklemesidir (Pehlivan, 2015, ss. 41-58).

Risâle fi Âdâbi'l-Bahs'ın muhtevasına baktığımızda üç bölümden oluştuğu görülür. İlk bölümde tasavvurî ilkeler ve tasdikî ilkeler verilir. Bu bağlamda delil, emare, illet, rükün, şart, münâkaza (men), muâraza, nakz gibi terimler tanımlanır. Bir sonraki bölümde bunların uygulamalarıyla karşılaştığında yabancılık çekilmemiş olunacaktır. İkinci bölümde münazaranın nasıl başlayıp nasıl ilerlediği ve son olarak nasıl neticelendiğiyle ilgili kısımlar yer almaktadır. İlk bölümde kabaca tanımları verilen terimler, bu bölümde verilen münazara planı içerisinde yer alır. Zira münazaranın sağlıklı işleyişi için konu düzeni önemlidir. Sırası gelmeden yapılan itirazlar konuyu ana mecrasından saptırarak iddianın sağlıklı bir şekilde biçimde değerlendirilme olanağını ortadan kaldırılabılır. Üçüncü bölüm ilk iki bölümün bir çeşit uygulamasını oluşturmaktadır. Semerkandî kendi tasarladığı örnek mülâhazalarla teoriyi pratiğe taşımaktadır. Münazaraların konuları ise felsefe, kelim ve fıkıhtan seçilmiştir (Yazıcı, 2024, ss. 5-6).

Semerkandî'ye göre “münazara iki şey arasındaki nisbete dair doğruyu ortaya çıkarmak için iki tarafın basiretle gerçekleştirdiği bir nazardır.” (es-Semerkandî, 2024, s. 7) Burada münazara Arapça “n-z-r” kökünden gelen, işteşlik bildiren, karşılıklı bakmak, karşılıklı (Yazıcı, 2024, s. 7) fikir yürütmek anlamına gelmektedir. Yani akıl gözüyle bakmak manasında da kullanılabilir.

Semerkandî temel tanımlardan sonra münazaranın nasıl başlaması gerektiğini şöyle anlatır:

“İddia sahibi (muallil) konuyla ilgili görüş ve mezhepleri ortaya koymaya başladığında kendisine men' yöneltilemez. Çünkü iddia sahibi bunların aktarıcısıdır. Ancak iddia sahibi iddia ettiği şeye dair delil getirmeye başlarsa o zaman itirazcı konumunda olan kişi ya delille ilgili itirazda bulunur ya da delille ilgili hiçbir itirazda bulunmaz. Eğer delille ilgili itirazda bulunmazsa bu durum izaha muhtaç değildir. Eğer delille ilgili itiraz yapacak olursa bu durumda ya iddia sahibinin delili tamamlamasından önce yapar ya da iddia sahibinin delili tamamlamasından sonra yapar. İddia sahibinin delili tamamlamasından önce itirazda bulunması, delilin öncüllerinden birine men' yöneltmesi şeklinde olur” (es-Semerkandî 46).

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşıyor ki *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* disiplininin işleyişi, yukarıdaki istidlal ve delil ile ilgili açıklamalarımızdan farklı bir karakterde ilerlemektedir. Yani vasıtasız (istidlâl-i mübâşir) ile vasıtalıdan/delilden (istidlâl-i gayr-ı mübâşir) farklı bir yolla gerçekleşmektedir. Burhân zaten vasıtalı bir delil olduğundan dolayı o da “âdâb”tan farklılaşmaktadır.

Bu durumda şu bulguya ulaşmaktayız: *Âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* disiplini bir argümantasyon çalışması değildir. Çünkü o, başlı başına bir disiplin olup kendi içerisinde argümanlar kurarak ilerlemektedir. O, doğruyu ortaya çıkarmak için iki tarafın basiretle gerçekleştirdiği akıl yürütme faaliyetleriyle ilgilidir. Bu akıl yürütmelerin, birlikte argüman kurma ya da argümanları eleştirme süreçlerinde birtakım ilkelere uyması gerekmektedir. İşte *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara* bunun ilmi tarafını inceleyen bir disiplindir diyebiliriz. Nereden bakarsak bakalım *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara*'nın modern dönemdeki argümantasyon teorilerinden daha farklı bir yol ve yöntem olduğu bulgusuna ulaşıyoruz. Şimdi *âdâbü'l-bahs* ve *'l-münazara*dan farklı olan ve önermeleri de bir delil ile desteklenmiş olan bir argüman örneği üzerinden genelleştirme yaparak bir içerik analizi yapalım. Böylece yukarıda argümantasyon ile istidlâl arasında kurduğumuz bağ somutlaşmış olacaktır.

3.3. Delilli Kıyas

Delilli kıyas, her bir öncülün dayanakları ve gerekçeleriyle birlikte aktarıldığı kıyas türüdür (Hakkı, 1330, s. 229). Öncüllere birden fazla neden eklendiğinde argüman daha da kapsamlı hâle gelir.

İzmirli İsmail Hakkı'nın buna verdiği örneği biraz daha sadeleştirerek verirsek;

- Heva ve hevesine uyan kimsenin kalbi daima sıkıntı içindedir. (Küçük Önerme)
Çünkü vicdanı onu ayıplar ama arzularını engelleyemez.
- Kalbi sıkıntı içinde olan ise mutlu olamaz. (Büyük Önerme)
Çünkü mutluluk için kalp huzuru gereklidir.
- Dolayısıyla heva ve hevesine uyan kimse mutlu olamaz.

Verilen örnek, mantıksal bir kıyastan hareketle kurulmuştur. Bu bir argümandır. Bununla birlikte geleneğimizde, kıyasların temel formuna bağlı kalınarak (büyük ve küçük önermelerin düzeni korunarak) bu önermelerin doğruluğunu destekleyen daha kapsamlı metinler de kaleme alınmıştır.

Bir argüman sadece ana sonuç ve öncüllerden oluşmaz; içinde ara sonuçlar ve bunların öncülleri de bulunabilir. Bu yüzden bir argüman birkaç sayfayı, hatta beş sayfadan uzun bir metni kapsayabilir. Yine de ister kısa ister uzun olsun, argümanların çözümünde mantık ilminin kuralları büyük ölçüde kullanılmaktadır.

İslam ilimlerinin oluşumundan önce, Kur'an'ın akıl yürütmeye yaptığı teşviki de özellikle hatırlatmak gerekir (Kur'an-ı Kerim, 16:125; 39:18; 3:190-191; 29:43). Büyük İslam âlimleri çoğu zaman bu teşvik doğrultusunda hareket etmişlerdir. Kur'an'ın asıl gayesi, insanı yanlış inançlardan kurtarıp doğru bilgi ve sağlam imanla buluşturmak, böylece Rabb'in rızasına ulaştırmaktır. Ayrıca Kur'an, birey ve toplumu düzenli, mutlu ve tutarlı kılmayı hedefler. Bunun için de bazı kurallara ihtiyaç vardır. Özellikle kıyas kurallarına riayet bu bağlamda önem arz eder (Baba, 2021, ss. 205-206).

İslam düşüncesinde İmam Gazzâlî (Çapak, 2006, ss. 131-149) ile İbn Hazm'ın (İbn Hazm, 2018) mantığın İslam ilimlerinde kullanımına dair görüşleri bu noktada dikkat çekicidir. Gazzâlî'den sonra neredeyse tüm İslam ilimlerinde mantıkla güçlü bir ilişki kurulmuştur. Çünkü dinî ilimlerde doğru düşünme, doğru çıkarım yapma, delillendirme yöntemleri geliştirme açısından mantığın sunduğu kesinlik ve açıklık başka bir yerde kolay bulunmaz. Felsefede olduğu gibi kelimeler ve fıkıhta da mantığın yöntemlerinin benimsenmesinde bir zorluk yaşanmamıştır (Altunya, 2013, s. 58).

Genellersek; çağdaş argümantasyon teorilerinin İslam geleneğindeki mantık anlayışıyla karşılaştırılması, bu teorilerin İslam ilimlerinde de uygulanabileceğini göstermektedir. Çünkü klasik dönemde mantık, İslam ilimleri için önemli bir araç olarak kullanılmış; Kur'an ve hadisler de buna teşvik etmiştir. Nitekim Gazzâlî, *Mî'yâru'l-İlm* (el-Gazzâlî, 2013) adlı eserinde mantık konularını fıkıh örnekleriyle ele alarak bunun en açık örneklerini vermiştir.

Bu genelleştirerek elde ettiğimiz kanıt daha da netleştirecek olursak:

- Günümüzde mantık ilmi ile argümantasyon teorileri arasında güçlü bir bağ vardır ve mantık, argümantasyonun vazgeçilmez aracıdır.
- Geçmişte de mantık ilmi ile İslam ilimleri arasında aynı şekilde güçlü bir bağ bulunmuş ve mantık, İslam ilimlerinde vazgeçilmez bir araç olarak kullanılmıştır.
- Hem Mantık ilmi ile argümantasyon teorileri arasında hem de mantık ilmiyle İslam ilimleri arasında sıkı bir ilişki mevcutsa argümantasyon teorileri ile İslam ilimleri arasında bir sıkı bir ilişki olmalıdır.
- O hâlde, argümantasyon teorileri ile İslam ilimleri arasında da sıkı bir ilişki vardır.

Burada şunu da söylememiz gerekir: Son kanıttaki sonuç önermesi, yani elde ettiğimiz bulgu, bir argümantasyon faaliyetinin sonucu olarak elde edilmiştir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Argüman, bir sonuca ulaşmak amacıyla çeşitli gerekçeler veya kanıtlar ortaya koyma olarak tanımlanabilir ve bir mantıksal yapıya sahiptir. Mantık ile argümantasyon teorileri arasında sıkı bir bağ bulunur. Mantığın uygulama alanlarından biri de argümantasyon teorileridir. Argüman tamamlanmış bir şey iken, argümantasyon bu sürecin kendisine verilen addır. Her argümanda bir çıkarım söz konusudur, bir tez ileri sürme çabası vardır. Bu açıdan bakıldığında, klasik mantıktaki “istidlâl” kavramı bazı argümanları karşılamak için kullanılabilir. İstidlâlde en az bir önermeden hareketle bir sonuca ulaşmanın yeterli olduğunu biliyoruz.

İslam ilimlerindeki pek çok metnin birer argüman içerdiğini fark edip, onları çağdaş argümantasyon teorileri ışığında değerlendirme olanağımız vardır. İslam geleneğinde yer alan istidlâl anlayışı, gramatik çözümleme yöntemleri ve literal okuma teknikleri ile modern argümantasyon teorileri bir araya getirildiğinde; bu, ilmî metinlerin mantıksal açıdan geçerliliğini ve içerdikleri iddiaların güçlü birer argüman olup olmadığını test etme imkânını sağlayacaktır.

Bu metodolojik yaklaşımın en önemli ilham kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın akıl yürütmeye verdiği önemi ve büyük İslam âlimlerinin bu teşviki esas aldıklarını yeniden hatırlamamız gerekir. Gazzâlî'den itibaren hemen tüm İslam ilimlerinde mantık ile güçlü bir bağ kurulmuştur. Benzer şekilde, çağdaş argümantasyon teorileri de bizlere yeni ufuklar açabilir. Bu ilişkiyi sağlam temeller üzerine oturtmamız gerektiği açıktır. Böylece İslam adına daha isabetli kararlar almak mümkün olacaktır.

Öte yandan *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* disiplininin işleyişi, istidlâl ve burhân kavramlarından farklı bir özellik göstermektedir. Yani bu disiplin, vasıtasız istidlâl veya vasıtalı/delile dayalı istidlâl yöntemlerinden başka bir şekilde işlemektedir. Burhân zaten vasıtalı bir delil türü olduğundan, *âdâbü'l-bahs ve'l-münazaradan* ayrılmaktadır. *Âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* kendi başına bir disiplindir ve kendi içerisinde argümanlar kurarak ilerler. Esasen o, iki tarafın doğruyu ortaya çıkarmak amacıyla bilinçli bir şekilde yürüttüğü akıl yürütme faaliyetleriyle ilgilidir. Bu akıl yürütmeler sırasında gerek argüman üretiminde gerekse var olan argümanların eleştirisinde belli ilkelere uyulması gerekir. İşte *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara*, bu ilkeleri inceleyen ilmî bir disiplin olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla her açıdan bakıldığında, *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara*'nın modern argümantasyon teorilerinden farklı bir yol ve yöntemle sahip olduğu söylenebilir. İslam geleneği yüzyıllarca yıl bu yöntemi kullanmış ve İslam adına başarılı kararlar almıştır.

İslam geleneğinde argümantasyona karşılık gelecek tüm metinlerin incelenmesinin güçlüğü ve aynı zamanda onların daha geniş bağlamlarda araştırılmaları gerekeceğinden çalışmamız Semerkandî, İsmail Hakkı İzmirli ve kısmen de olsa ikincil literatür üzerinden daha dar çerçevede/örnekleme gerçekleştirildi. Bu durum çağdaş dönem argümantasyon modelleri için de geçerlidir. Bu kısıtlı durum çalışmanın verilerinin eksik tümevarımsal bir genelleme ile elde edildiğini göstermektedir. Eksik tümevarımsal genellemeler, bilimlerin ilk elden sonuçlara ulaşmada kullandıkları, elverişli bir yöntemdir. Tam tümevarımsal bir genelleme için çalışma evrenindeki tüm verilerin görülebilir/denetlenebilir olması gerektiğinden eksik tümevarımsal genellemeler bize kendi sonuçlarının ileride hep test edilmesi imkânını sağlarlar. Kendilerinin denetlenmesi için birtakım öneriler getirirler.

Soruşturduğumuz mevcut literatür bize şunu söylüyor: Geleneksel dönemlerde bilgi elde etme yöntemleri var ve çağdaş dönemde de akademik bilgi elde etmenin araçlarından biri de argümanlaştırma faaliyetidir. Bulgularımız gösteriyor ki gerek modern dönemde gerekse geleneksel dönemdeki dolaylı bilgi elde etme etkinlikleri/teknikleri, birbirinin çelişği ya da karşıtı değil, bilakis, verilen örnek üzerinden de anlaşılabilir gibi, bir araya getirildiğinde daha güçlü kanıtlara ulaşılmasını sağlayabilecek etkinliklerdir/tekniklerdir. Bu yönüyle çalışmada ileri sürülen yaklaşım, mevcut

literatürde çoğunlukla karşılaşılan “İslam ilimlerinin usullerinin kendi başlarına yeterli olduğu” iddiasına meydan okumaktadır. Oysa kritik düşünme ve argümantasyon teknikleri ile *âdâbü’l-bahs ve’l-münazara*’dan hareketle gerçekleşecek tartışma ortamı, yeni metodolojilerin geliştirilmesini mümkün kılacaktır. Muhtemel ve müstakbel tartışma nesneleri olarak şunu söyleyebiliriz: İslam ilimleri araştırmacıları İslami metinleri (örneğin Neseî’nin akaidi) analiz etmeye koyulduklarında, bu amaçla onları çağdaş argümantasyon teknikleri ile yan yana koyduklarında ve konularını çözümlemeye o teknikleri kullanabildiklerinde daha sağlıklı sonuçlar elde edebileceklerdir. Örneğin gelecekte Gazzâlî’nin fıkıhındaki kıyaslarının ya da onun *Tehâfüt*’ündeki argümanlarının Toulmin argüman modeliyle analiz edilebilmesi, kabul edilebilir ve orijinal sonuçların elde edilmesini sağlayabilecektir. Yine *Mi’yârü’l-İlm*’inde sunduğu örnek kıyaslar, Toulmin’in argüman modeliyle denetlenebilir nitelikte olup olmadığı akademik bir tartışma olarak çalışmalarda yerini alabilecektir. Öte yandan Fisher’ın (2017) “İyi Argüman Testi” modern terminolojiyle bu kıyasların gücünü değerlendirmeye imkân vermektedir. Bu durum, klasik metinlerin modern argümantasyon araçlarıyla analiz edilebileceğini göstermekte ve çalışmanın literatüre katkısını güçlendirmektedir. Ancak iddiaların bizzat kendileri, daha ileri tartışmaları gerektirmektedir. O yönüyle aşağıda öneriler oluşturulmuştur:

- Klasik İslam metinlerinin argümantasyon modelleriyle sistematik analizi yapılmalıdır. Örneğin Gazzâlî’nin fıkıh kıyasları Toulmin modeliyle; İbn Rüşd’ün burhân analizleri ise Pragma-Dialektik Model ile çözümlenebilir.
- Âdâbü’l-bahs ve’l-münazara teorisi, modern tartışma teorileriyle karşılaştırılarak “İslamî Argümantasyon Modeli” oluşturulabilir. Literatürde bu yönde bütünlük bir çerçeveye henüz yoktur.
- İslam ilimleri eğitiminde argümantasyon temelli yöntemlere yer verilmelidir. Kelam, fıkıh, tefsir ve hadis derslerinde argüman çözümleme becerileri kazandırmak, metodolojik güçlülüğü artıracaktır.
- Kıyas, istidlâl ve delil türlerinin modern mantık diline aktarılması, İslam düşüncesinin akademik dünyada daha görünür ve tartışılabilir olmasını sağlayacaktır.
- Gelecek araştırmalarda daha geniş bir veri seti kullanılmalı, farklı dönem ve ekollere ait metinlerin karşılaştırmalı argümantasyon analizi yapılmalıdır.

5. Kaynakça

- Acarer, A. “Poetics Between Classical And Modern: The Influence of Aristotle’s Understanding of Poetry on Modern Art Theories.” *Aufklärung: Journal of Philosophy* 12 (2) (2025): 29-44.
- Altunya, H. “Mantık ve dînî ilimler ilişkisinin tarihsel gelişimi üzerine kısa bir tahlil.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (1) (2013): 57-72.
- Baba, C. *Retoriğin ikna gücü*. 2018.
- Baba, C. *Kur’ân-ı Kerîm’de kıyas örnekleri*. 2021.
- Çapak, İ. “Gazali’ye göre kıyasın Kur’an’a uygulanması.” *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (2) (2006): 131-149.
- Çelik, Z. *Diyalojik İlgisizlik*. 2025.
- Çepni, S. *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. 2021.
- El-Gazzâlî, Ebû H. *Mi’yârü’l-İlm*. Çev. Ali Durusoy ve Hasan Hacak. 2013.
- Emiroğlu, İ. *Klasik Mantığa Giriş*. 2009.
- Es-Semerkandî, Ş. M. E. *Münazara dersleri*. Şerh ve çev. Muhammed Yazıcı. 2024.
- Feteris, E. *Hukuki argümantasyonun temelleri*. Çev. Ertuğrul Uzun. 2010.
- Hakkı, İ. İ. *Felsefe dersleri*. 1330.
- Fisher, A. *Gerçek argümanların mantığı*. Çev. Cenk Özdağ ve Oğuz Akçelik. 2017.

- Hintikka, J. "True and false logics of scientific discovery." Ed. J. Hintikka ve F. Vandamme. *Logic of discovery and logic of discourse*. 1985.
- İbn Hazm. *et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık: mantık ve dini ilimler*. Çev. İbrahim Çapak ve Yusuf Arıkaner. 2018.
- Kur'an-ı Kerim*.
- Öztürk, A. B. "Biçimsel olmayan mantık yaklaşımı neden hatalıdır ve nasıl aşılmalıdır?". *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 24 (2015): 91-116.
- Özel, A. "Klasik sembolik mantık- iki değerli mantık". Ed. İsmail Köz ve Ali Çetin, *Mantık El Kitabı*. 2016.
- Özel, A. *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş I*. 2019.
- Özel, E. "Argümanlaştırma (argümantasyon) ve argümanlaştırmanın İslam bilimlerinde kullanımı." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021): 249-263.
- Pehlivan, N. "Ahmed sevkî efendi'nin risâle fî âdâbi'l-münâzara isimli eseri ve âdâbü'l-bahs ve'l-münazara beleneğindeki yeri". 30 (2015): 41-58.
- Rigotti, E. & Morasso, S. G. "Argumentation as an object of interest and as a social and cultural resource." Ed. Nathalie Muller M. ve Anne-Nelly P. *Argumentation and Education Theoretical Foundations and Practices*. 2009.
- Selçuk, R. "Mantık İlmi Açısından İki Önemli Eser: Mizânu-l Ukûl ve Felsefe Dersleri". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 5 (1) (2023): 6-23.
- Scanlan, M. & Shapiro S. "The work of john corcoran: an appreciation". *History and Philosophy of Logic* 20 (3-4) (1999): 149-158.
- Yaran, C. S. *İnformel Mantık*. 2011.
- Yazıcı, M. *Açıklama. Şemsü'd-dîn muhammed b. eşref es-semerkandî, münazara dersleri*. Şerh ve çev. Muhammed Yazıcı. 2024.
- Weston, A. *A rulebook for arguments*. 1992.